Afb. 1. *De overblijfselen van Slot Grubbenvorst omstreeks 1930.* Foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Het Gebroken Slot te Grubbenvorst

DOOR

J. E. DILZ

Inleiding

In 1981 kwam een doctoraalscriptie tot stand onder de titel 'Grubbenvorst; heren, heerlijkheid en kasteel'. Jarenlang heeft de bedoeling bestaan om een samenvatting te publiceren die met name het kasteel zou betreffen. Niet in de laatste plaats door de regelmatige hinten van de voorzitter van de redactiecommissie van Castellogica is het nu zover. Naast alle medewerking die werd genoten van de zijde van prof. Renaud, dient ook de rol van prof. F. W. N. Hugenholtz als begeleider vermeld te worden. Bijzonder veel materiaal is ook aangedragen door F. M. Eliëns, van het gemeente-archief te Nijmegen. In het hiernavolgend verhaal staat het kasteel centraal als archeologisch/bouwhistorisch object, maar waar mogelijk is gezocht naar verbanden tussen wat er met het gebouw gebeurde en het handelen van de kasteelheren, hetzij binnen familieverband, hetzij binnen de landsheerlijke politiek.

Nog voordat er sprake is van een kasteel begint in 1272 de geschiedenis van Grebben als domein. Een bastaard van Otto II van Gelre – Heinricus de Grebben – werd in dat jaar genoemd als eigenaar ervan.[1] Hij was gehuwd met Elisabeth, de weduwe van Willem I van Millen, van wie zij nog een zoon had, later Willem II te noemen. Laatstgenoemde kwam als erfgenaam in het bezit van het goed Grebben. Over nakomelingen van zijn stiefvader Heinricus de Grebben vernemen we niets met betrekking tot Grebben. Al zal Willem II van Millen – die we sinds 1299 veel in de bronnen tegenkomen – niet uit de hoogste adel afkomstig zijn geweest, toch genoot hij aanzien bij de gelderse graaf Reinald in wiens raad hij fungeerde.[2] Willems activiteiten strekten zich zelfs uit tot Keulen. In 1319 stelde hij zich namelijk als heer van Wickrath met vier wapenknechten in dienst van de stad Keulen, waarvoor hij tot en met 15 februari 1328 een burgerrente ontving.[3]
In 1310 verleende Willem II van Millen het openingsrecht voor het kasteel te Wickrath aan graaf Gerard van Gulik met uitzondering van gevallen van onenigheid tussen laatstgenoemde en graaf Reinald van Gelre van wie Willem II van Millen het kasteel in leen had.[4] Voegen we aan deze feiten toe, dat Willem een aanzienlijke reeks goederen had, dan krijgen we zo enig beeld van zijn allure als edelman. Onder de vazallen van de gelderse graaf heeft hij een meer dan gemiddelde rol gespeeld.

De burcht Grebben

Binnen het kader van dit verhaal is de bouw van de burcht Grebben de belangrijkste daad die Willem II van Millen stelde. Wanneer de bouw begon is niet meer exact in de bronnen na te gaan, maar het is wel duidelijk wanneer de bouw vergevorderd of voltooid was, want de leenopdracht van het kasteel vond plaats in 1311. Met de molen en een boomgaard werd het kasteel als open huis ter beschikking gesteld aan de Gelderse graaf Reinald II.[5] Dit leen werd omschreven als een feudum ligium (ligisch leen), hetgeen erop wijst, dat er een bijzondere relatie was tussen Willem II van Millen en graaf Reinald. Van de verschillende leenheren van Willem was graaf Reinald degene aan wie hij vòòr alle andere heren trouw verplicht was. Merkwaardig is, dat juist vòòr de leenopdracht van Grebben aan de Gelderse graaf, Willem op 22 september 1310 het kasteel Wickrath als open huis in leen opdroeg aan de Gulikse graaf Gerard. Op dat moment was Grebben vrijwel zeker in aanbouw. Wijst dit op spanningen tussen graaf Reinald van Gelre en Willem II van Millen, waarbij Willem steun zocht bij de Gulikse graaf?
Mogelijk was Willem II van Millen zonder uitdrukkelijke toestemming van graaf Reinald zijn kasteel gaan bouwen.
De heerlijkheid Grebben was een allodiaal goed en dat wil zeggen, dat Willem van Millen er eigenaar van was. Grubbenvorst vinden we dan ook niet in de landsheerlijke rekeningen van het Gelders Overkwartier en dat betekent, dat Grubbenvorst niet cijnsplichtig was aan de Gelderse graaf. Alle inkomsten uit de heerlijkheid gingen naar de heer van Grubbenvorst en dat betekent bovendien – volgens Aubin – dat de hoge rechtspraak ook in zijn handen was.[6]
Dit stemt ook overeen met de bevindingen van Janssen de Limpens die in de landsheerlijke archieven geen rechten van Grubbenvorst vond.[7] Er is in Grubbenvorst een schepenbank geweest.

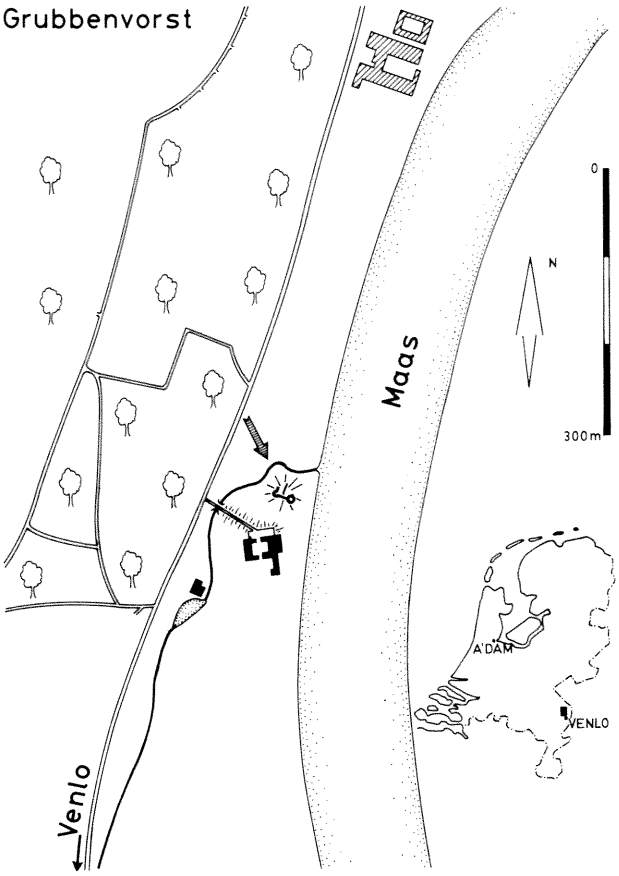

Afb. 2. *Situatie van het Gebroken Slot.* (tek. J. E. Dilz).

De burcht kasteelkundig

Het ligt voor de hand, dat een man als Willem II van Millen zich een burcht liet bouwen die voldeed aan de eisen van zijn tijd. Als we op de plattegrond (afb. 3) de vierkante kernburcht zien, lijkt dit inderdaad het geval. Ongeveer drie decennia nadat Floris V, de bekende Hollandse graaf het bouwen van vierkante burchten met ronde hoektorens had ingevoerd, kon Grebben gelden als modern. Ouderwets daarentegen lijkt de merendeels kunstmatige heuvel waarop Grebben staat. Niet zonder meer kan men dit een motte noemen. De heuvel is hier waterstaatkundig heel functioneel omdat de burcht ligt ingeklemd tussen de Maas en de Everlose beek, die daar net uitmondt in de Maas; 's winters bleef de burcht tot en met de kelders droog en 's zomers als de Maas en de beek weinig water bevatten was de hoog oprijzende heuvel een welkome bijdrage tot de verdedigbaarheid van de burcht. Wie de Grebbense burcht een château à motte wil noemen, dient te bedenken, dat ter plaatse geen andere burchtvorm denkbaar was en dat we hier dus niet te maken hebben met een château à motte als gedegradeerd sociaal of krijgskundig verschijnsel. In de 11e en 12e eeuw immers werden châteaux à motte gebouwd door vorsten, maar in de 14e eeuw nog slechts door de lagere adel, die politiek geen rol van betekenis meer speelde.[8]

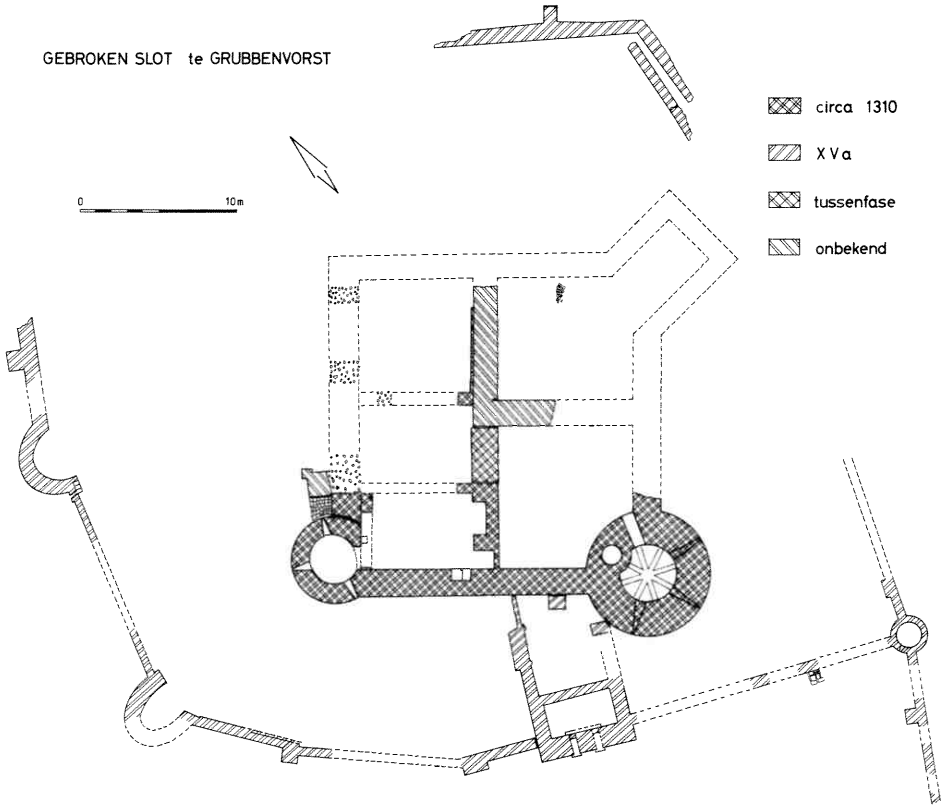

Afb. 3. *De opgravings-plattegrond, waarin de gegevens van de plattegrond van 1623 zijn ingestippeld, evenals de gegevens van Mialaret betreffende de donjon. Naar F. Roodschild Koning* (tek. J. E. Dilz).

De opvolgers van Willem II van Millen

Tot zijn dood op 16 november 1328 (dies leonardi) heeft Willem II van Millen zelf over zijn burcht Grebben kunnen beschikken. Als zijn zoon Willem III nog had geleefd, dan had die waarschijnlijk de burcht geërfd. Op 25 maart 1327 was echter bepaald, dat graaf Reinald van Gelre Willems dochter Elisabeth van Millen en haar man Frederik van Bergh zou belenen met de burcht Grebben.[9] Vermoedelijk is één en ander kort na het overlijden van Willem III van Millen vastgelegd. Mogelijk heeft de vererving van Grebben nog een staart gehad omdat Willem II een tweede dochter had, die was getrouwd met Frederik van Wevelinghoven. Het zijn juist de Van Wevelinghovens die aan het eind van de 14e eeuw de burcht Grebben en de halve heerlijkheid in bezit zullen krijgen. Het mag dan duidelijk zijn, dat Grebben vanaf 1328 in handen is van de heren van Bergh, maar veel meer is er over deze periode – die loopt tot 1368 – niet bekend. Regelmatig werd Grebben door de diverse heren van Bergh onderling overgedragen. Al in 1331 werd, na de dood van Frederik van Bergh, diens zoon Adam III van Bergh heer van Grebben en deze droeg het goed over aan zijn broer Willem I van Bergh (1352), waarna hij in 1354 overleed. Reeds in 1357 droeg Willem I van Bergh Grebben over aan zijn broer Frederik die in 1381 overleed. Grebben kwam daardoor weer terug aan eerdergenoemde Willem van Bergh. Waarschijnlijk heeft deze heer Willem Grebben rond 1386 aan de Van Wevelinghovens overgedaan.

Grebben met hypotheek bezwaard

De nu volgende troebele gebeurtenissen rond de heerlijkheid Grebben moeten we waarschijnlijk verklaren uit de schuldenlast die er op Grebben rustte sinds het van de heren Van Bergh was overgegaan op de heren Van Wevelinghoven. Hoewel de heren Van Wevelinghoven door het huwelijk van Frederik van Wevelinghoven met Aleid van Millen (dochter van Willem II) misschien enig recht hadden op een deel van het goed Grebben, is er toch zo vaak sprake van financiële transacties, dat er van een zuivere vererving beslist geen sprake kan zijn. Een drietal archiefstukken geven enige, maar niet echt voldoende informatie. Uit 1392 dateert een stuk uit het archief huis Bergh dat getiteld is: 'Informacie van betalinge des gelts van Grebben'.[10] Volgens Van Schilfgaarde is het een verklaring betreffende de verkoop van Grubbenvorst door de bisschop van Utrecht, Floris van Wevelinghoven. De omschrijving wordt echter niet door de inhoud gedekt. De enige Utrechter die in het stuk voorkomt is Heinricus de Sande, deken van Emmerik. Van een relatie met de Utrechtse bisschop blijkt niets.[11] In dezelfde periode – kort na het verkrijgen van Grebben – is er sprake van nog twee andere schuldeisers, namelijk Wicker van Oy in 1387 en Herman van Randenrode in 1393. Zij beiden kunnen de afbetaling van Grebben aan Frederik van Bergh (zoon van Willem) twee keer voorgeschoten hebben. We zullen later in het verhaal zien hoe de Van Wevelinghovens voortdurend gebukt gingen onder schulden en het lijkt erop dat men voor de betaling van Grebben het ene gat met het andere gedicht heeft.

Deling van de heerlijkheid

Hierboven zijn de mogelijke oorzaken van de zorgwekkende financiële situatie van de Van Wevelinghovens besproken en binnen dat kader kunnen we ook aandacht besteden aan de deling van de heerlijkheid, die mogelijk een gevolg was van de schulden van de Van Wevelinghovens. We kunnen constateren, dat in 1391 een helft van de heerlijkheid in handen was van Gerrit van Baersdonck en voortaan zou dit deel van de heerlijkheid Baersdonk gaan heten.[12] Nergens waren stukken te vinden die bevestigen, dat er door Frederik van Wevelinghoven inderdaad een stuk van de heerlijkheid Grubbenvorst is verkocht aan een lid van het geslacht Van Baersdonck. Zelfs is er een argument tegenin te brengen; namelijk de deling van een bos al in 1355 ten tijde van Adam III van Bergh. Hoewel dit een aanwijzing kan zijn, dat de heerlijkheid al vòòr 1390 gedeeld was, lijkt toch de samenloop van omstandigheden rond 1390 er doorslaggevend voor, dat pas *toen* de heerlijkheid gedeeld is. Drie jaar nadat Gerrit van Baersdonck in het leenregister van Gelre verscheen, vinden we ook het eerste Baersdonkse cijnsboek. Binnen het kader van dit verhaal laten we het Baersdonkse deel verder buiten beschouwing.

De verbouwing van de burcht

We komen terug op de financiële problemen van de Van Wevelinghovens. We hebben eerst gezien hoe zij – tot bijna elke prijs – de burcht Grebben en de halve heerlijkheid wilden hebben. Speelden strategische belangen hierbij een rol? Het is een bekend feit, dat de Utrechtse bisschoppen vaak problemen hadden met de Gelderse hertogen. Floris van Wevelinghoven die bisschop van Utrecht was (1379-1393) heeft wellicht via zijn familieleden in het Gelders Overkwartier willen penetreren.
Veel later – in 1426 – zijn er aanwijzingen, dat er gewerkt is aan de burcht.[13]Er zijn in die tijd veel schulden gemaakt door Willem van Wevelinghoven, te beginnen in 1407 en nog een groot aantal rond 1420. Bij deze laatste reeks van schulden zien we, dat ze gemaakt zijn bij edellieden uit het Overkwartier, met name bij de Van Broekhuizens.[14] Als er dus in het eerste kwart van de 15e eeuw, vooral rond 1420, op grote schaal aan de burcht verbouwd is, dan kan dat de bouw van de ringmuur en poorttoren betreffen. Het is duidelijk, dat eerdergenoemde edelen uit het Overkwartier met de aanleg van

van Millen

Gozewijn van Millen 1231-1263

Heinricus de Grebben b x Elisabeth a x Willem I † voor 1272

?

Willem II † 1328 x Catherina van Boychstel

1328

Willem III † 1327 x Jutta

van Bergh

Elisabeth † 1354 x Frederik van Bergh † 1331

Aleid x Frederik van Wevelinghoven

1331

Adam III † 1354 x Margriet van Weerdenburg

1352

Willem I † 1387 x Sophia van Bylandt

1357

Frederik † 1381 x Elisabeth van Zuylen

?

1381

Willem I

±1385

Frederik III † 1416 x Katherina van Bueren

van Wevelinghoven

NN — Floris van Wevelinghoven, bisschop van Utrecht

1386

Frederik † 1426 x Ermgard van Berich

1407

Willem † ± 1460 x Ryckarde van Alfter

1439

van Gemen

Anna x Hendrik van Gemen † na 1493

Irmgardt x Johan van Reifferscheidt

1499

Katherina x Arnt grf. v. Bentheim & Steinfurt

Carda x Johan grf. v. Holstein & Schaumburg

?

1513

Everwijn

Joist x Maria van Nassau

1524

1515

van der Lip gen. Hoen

Reynier van Gelre † 1522 a x Aleid Schenk van Nydeggen b x Diederik van der Lip gen. Hoen † 1565

1560

Cornelia van Herven a x Jaspar † 1608 b x Gertrudis van Bylandt

FAMILIERELATIE — VERERVING — VERKOOP

Afb. 4. *Overzicht van de eigenaars van Grebben.*

die ringmuur ingestemd hebben, anders hadden ze hun geld er niet voor beschikbaar gesteld. In 1426 was het zelfs Hendrik Schenk van Nydeggen die tot metselen aan een torentje opdracht gaf. Hij en de Van Broekhuizens moeten dus welhaast belang bij een sterke burcht Grebben gehad hebben.
Door de aanleg van de ringmuur werd Grebben aangepast aan de militaire eisen van de tijd. De komst van vuurgeschut maakte aanpassing van de kastelen noodzakelijk en men koos voor extra linies waarmee men de vijand met z'n vuurgeschut op grotere afstand hield.
Omdat het met de jonge opgravers van de Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis niet veilig was de ringmuur ook aan de binnenzijde vrij te graven, werd het niet goed mogelijk om de ringmuur archeologisch te dateren. Ook schriftelijke bronnen geven geen uitsluitsel, zodat het niet onmogelijk is, dat een ander dan Willem van Wevelinghoven voor bouwheer van de ringmuur aangezien moet worden. Die ander was Hendrik van Gemen. Hendrik was gefortuneerd en als Bourgondisch partijganger kan hij makkelijk op gespannen voet hebben gestaan met de stad Venlo, die fel anti-Bourgondisch was. Een ringmuur rond de burcht zou Hendriks goed de nodige bescherming verschaft kunnen hebben.

De Gemense periode

Nadat er onder de Van Wevelinghovens veel te doen is geweest rond Grebben, begon er onder de nieuwe eigenaar Hendrik van Gemen en zijn vrouw Anna van Wevelinghoven een opvallend rustige periode. We weten veel over Hendrik en zijn vrouw, maar over het goed Grebben is vrijwel niets te vinden in de schriftelijke bronnen. Grebben was ook zeker niet de enige bezitting van de machtige Hendrik van Gemen. Van zijn vader erfde hij in 1459 een indrukwekkende serie goederen waarvan vooral de stad, de tol en het ambt Rheinberg Hendrik flinke inkomsten opleverden. Over het Rheinbergs bezit kon Hendrik beschikken dankzij een grote schuld die zijn oom Diederik, aartsbisschop van Keulen, bij hem had. Naast het pand Rheinberg zal Grebben een bescheiden goed geweest zijn al waren de tol-inkomsten natuurlijk aantrekkelijk.
Zoals te vrezen was, erfden de dochters van Willem van Wevelinghoven iets van de schulden van hun vader die tussen 1451 en 1462 overleed.[15] Al sinds 11 juni 1439 had vastgestaan, dat Anna van Wevelinghoven en Hendrik van Gemen de 'Löse' van Grebben en de tol te Venlo zouden krijgen.[16] Toen er in 1462 problemen ontstonden over de nalatenschap van Willem van Wevelinghoven als gevolg van schulden speelde Grebben daarbij geen rol. Kennelijk was Grebben toen inderdaad vrij van schuld. De onenigheden hadden in die dagen betrekking op Lievendaal en Alfter, een affaire waarbij Hendrik van Gemen wat àl te voortvarend lijkt te zijn opgetreden. Nog in 1497 worstelden Hendriks dochter Carda en haar echtgenoot Johan, graaf van Holstein en Schaumburg, met het aflossen van de schulden.
Tijdens zijn schitterende carrière heeft Hendrik van Gemen de volgende ambten bekleed: hij was raad van hertog Gerard van Gulik en Bergh en diens zoon Willem, voorts was hij landdrost van Zutphen en last but not least plaatsvervanger van Adolf van Nassau, de stadhouder-generaal van Gelre. Waarschijnlijk heeft Hendrik zijn machtspositie binnen Gelre voor het grootste deel ontleend aan het bezit van Grebben, gezien het feit, dat aan het bezit van een kasteel in die tijd vaak een functie in de staten van een gewest verbonden was.
Slechts drie maal zien we Hendrik actief in verband met Grebben; hij ruilde het goed tot drie maal toe samen met zijn vrouw Anna van Wevelinghoven tegen het pandschap Lievendaal en Wevelinghoven, nl. in 1455, 1462 en 1473.[17] Verder heeft hij niets met Grebben gedaan dat in de geraadpleegde bronnen zijn weerslag vond. Al is het niet uit te sluiten, dat hij de ringmuur van het kasteel heeft laten bouwen toen er in 1473 spanningen met Venlo waren.[18]
Van Hendrik van Gemen en zijn vrouw Anna van Wevelinghoven vererfde Grebben op hun dochters Katherina en Carda. De beide Gemense dochters voerden het bewind over Grebben zonder dat hun echtgenoten daarin een merkbare rol speelden. Katherina was degene die het meest handelend optrad ten aanzien van Grebben. De Gemense dochters hebben alleen archivalia nagelaten betreffende de heerlijkheid; de inname van de burcht in opdracht van Maria van Oostenrijk in 1511 moeten we uit een andere bron vernemen.[19]

Van der Lip genaamd Hoen

Carda van Gemen en haar man Johan van Holstein en Schaumburg droegen hun aandeel in Grebben in 1513 over aan hun zoon Joost die het twee jaar later alweer verkocht aan Reynier, bastaard van Gelre.[20] Het kan zijn, dat Joost van Holstein Schaumburg zijn belangen elders liet prevaleren. Wellicht ook heeft Karel van Egmond, de Gelderse hertog, druk uitgeoefend op Joost om Grebben in loyale handen te krijgen. Reynier heeft niet lang de titel 'heer van Grebben' gedragen want hij overleed al in 1522. Reyniers echtgenote Aleid Schenk van Nydeggen erfde half Grebben en Karel van Egmond ratificeerde dit in 1523.[21] Het ontbrekende deel van Grebben kocht Aleid aan in 1524, waarschijnlijk van Everwijn van Steinfurt, de zoon van Katherina van Gemen.[22] Hiermee was heel Grebben met de burcht weer in handen van iemand die achter de Gelderse hertog stond. De tweede echtgenoot van Aleid Schenk van Nydeggen was Diederik van der Lip genaamd Hoen en ook hij was een trouw medestander van hertog Karel. In opdracht van

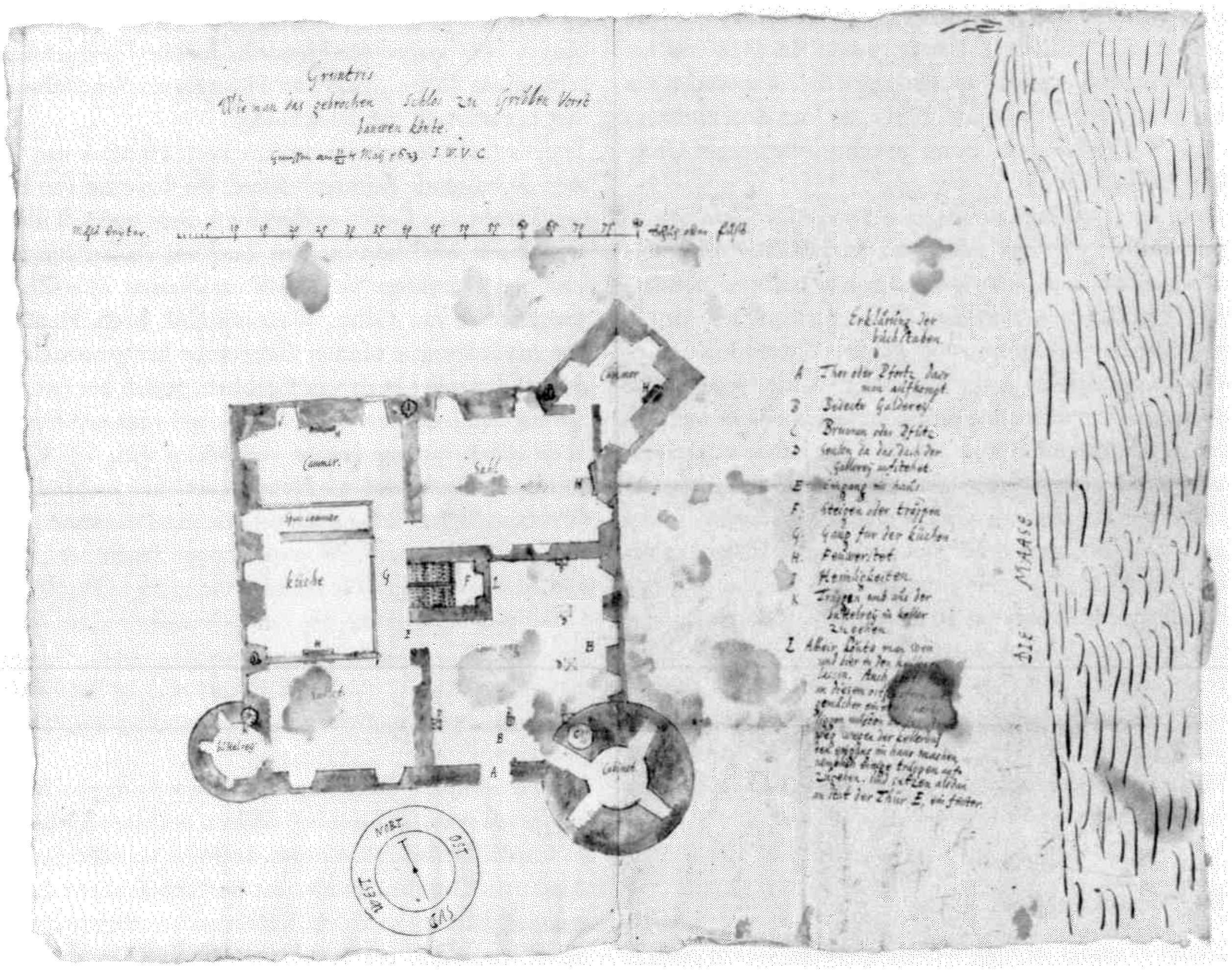

Afb. 5. *De plattegrond uit 1623 (Schloss Haag, Inventaris Hoensbroek 2027).* Foto: H. L. Mordang, Rijksarchief in Limburg.

deze hertog had Diederik de kastelen Afferden en Bleyenbeek bezet die hij in 1530, na zijn huwelijk met Aleid Schenk van Nydeggen van de Gelderse hertog kocht.[23] Tot dan toe was Bleyenbeek in handen van andere Schenk van Nydeggens geweest, maar die waren niet trouw aan de hertog van wie het een open huis was.[24] Bovendien had Aleid Schenk van Nydeggen rechten op Afferden en Bleyenbeek die haar door bastaards van haar vader Dirk ontnomen waren.

Diederik van der Lip was gedeputeerde van de Staten van het Overkwartier van 1538 tot zeker 1560. Tevens was hij ambtman van het land van Kessel en Kriekenbeek. In 1550 werd hij pandheer van het graafschap Horn van Philips de Montmorency.[25] Tenslotte noemt men Diederik lid van de raad van de hertog van Gelre.

Binnen de heerlijkheid Grubbenvorst als geheel is het in de 16e eeuw zeker niet rustig geweest. Diederik van der Lip en Otto van Wylich (heer van Baersdonck) hadden over alle denkbare zaken onenigheid.[26]

Dit was duidelijk in tegenstelling tot de goede relaties die Hendrik van Gemen met de Van Wylichs had. Reden voor de slechte relatie tussen Diederik van der Lip en Otto van Wylich kan geweest zijn, dat Aleid Schenk van Nydeggen met Diederik trouwde. Otto's vrouw Lyffard Schenk van Nydeggen was wellicht op de hand van de bastaarden van Dirk Schenk van Nydeggen die Aleid (Lyffards nicht) Afferden en Bleyenbeek misgunden. Otto van Wylich had als drost van Gennep ook met deze kwestie te maken en misschien heeft hij zelfs gehoopt na de dood van Reynier, bastaard van Gelre, iets van Grebben te kunnen claimen. Door de komst van Diederik van der Lip zag Otto van Wylich al zijn kansen op machtsuitbreiding te Afferden, Bleyenbeek en Grebben verkeken. Pas in de loop van de jaren 60 van de 16e eeuw toen Christoffel van Wylich het bewind over Baersdonck voerde en Diederik van der Lip functies ging neerleggen ten gunste van zijn zoon Jaspar, werden de twisten bijgelegd.[27] Mogelijk heeft de op handen zijnde 80-jarige Oorlog ertoe bijgedragen, dat men lokale twisten bijlegde.

Jaspar van der Lip was een veel minder opmerkelijke figuur dan zijn vader; hij trad ook niet echt uit diens schaduw, ook al is hij gedeputeerde van de Staten van het Overkwartier geweest. Hij was echter wel de laatste heer van Grebben die het kasteel van Grebben in welstand heeft gekend; rond 1585 werd het evenals vele andere sterkten langs de Maas door Parma's troepen verwoest.

Het kasteel bouwhistorisch

Doordat er van het kasteel na de oorlogswinter 1944-1945 niet veel meer over is en ook omdat het al verwoest was voordat het tekenen van kastelen in de 17e eeuw een grote vlucht nam, moeten we onze gegevens grotendeels ontlenen aan wat ervan gefotografeerd is vòòr 1944 en wat er nadien in de bodem aanwezig bleek. Er is nog een belangrijke meevaller; namelijk een plattegrond uit 1623, waarin men de herbouwplannen van het kasteel vastlegde.[28] (afb. 5).

Een eerste blik op de plattegrond (afb. 3) maakt al meteen duidelijk, dat het een vierkant kern-kasteel betreft dat rond 1311 kon gelden als een modern ontwerp. Er omheen is – waarschijnlijk in het eerste kwart van de 15e eeuw – een ringmuur gebouwd. Naast deze twee hoofdfasen valt er nog een aantal tussenfasen te onderscheiden.

We beginnen bij het begin. Toen men de monding van de Everlose beek in de Maas had uitgekozen om de burcht te gaan bouwen, heeft men de reeds vrij hoge oeverwal nog ongeveer een meter opgehoogd. Men doorgroef de oeverwal nog een keer zodat een soort 'Abschnitts-motte' ontstond. Voordat men de 'motte' geheel op hoogte bracht zette men de plattegrond van het kasteel uit. Daar waar muren zouden komen legde men alvast een bed van kalkpuin als drager voor de muren, zo werd in het profiel aan de Maaszijde geconstateerd.

Wellicht wilde men met het harde kalkpuin ook het ondergraven van de muur bemoeilijken. Het ligt voor de hand, dat men eerst de waterput en de donjon begon te bouwen omdat de aangrenzende muren veel minder diep waren gefundeerd. Bovendien zou de donjon al een verdedigbare eenheid zijn vòòrdat de rest van het kasteel afgebouwd was. Met het optrekken van de vierkante weermuur en de twee hoektorens is men gedurende verscheidene bouwvakseizoenen bezig geweest, getuige onder andere de koude aanheling onder de ontlastingsboog (afb. 7). Het binnenplein zal aanvankelijk vrij leeg geweest zijn. Alleen in de westelijke helft stonden twee gebouwtjes. Het zuidelijke had zeker een kelder en het noordelijke waarschijnlijk ook. Daartussen was aanvankelijk nog zo'n 5 meter open ruimte.

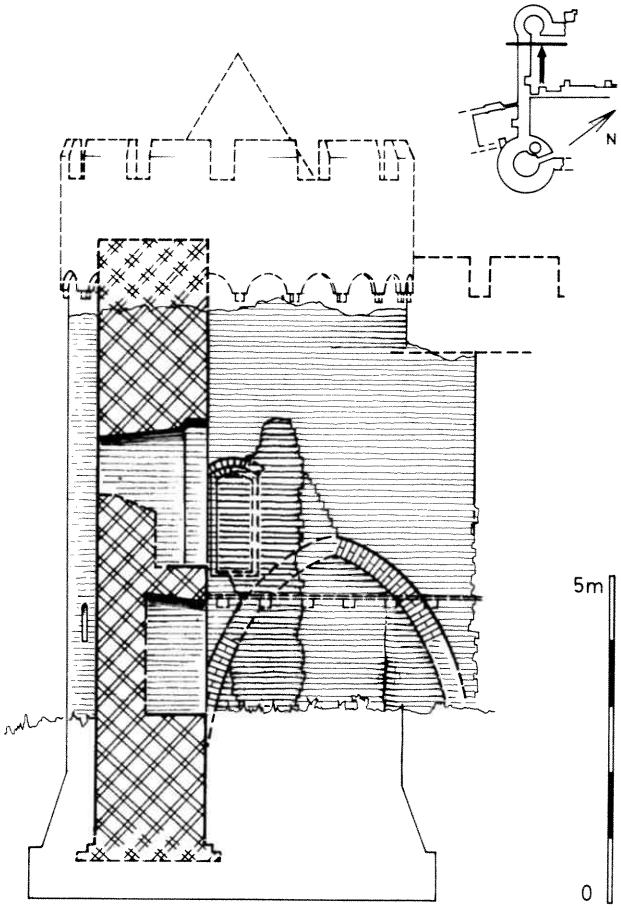

Afb. 7. *Z-N doorsnede. We zien de deels ingestorte ontlastingsboog die de top van de toren droeg. Vanuit de top van de boog liep een hijsgat (50 × 50 cm) omhoog.* (tek. J. E. Dilz).

De toren op de noord-oosthoek is aan de binnenzijde open geweest; zo bleek niet alleen uit het ter plaatse aangetroffen kalkpuinspoor, maar ook uit de plattegrond van 1623. Renaud vermoedt echter, dat die toren zijn vierkante vorm pas gekregen heeft in de 15e eeuw en dat hij aanvankelijk rond geweest zal zijn.

Een laag maaskiezels die we bij de noordoosthoek aantroffen, kunnen behoord hebben tot het plaveisel van het binnenplein. De ruw geschatte hoogte ervan zal overeenkomen met de ingangshoogte van de donjon en het binnenplein. Men heeft later ook deze hoek van het binnenplein volgebouwd. Eind 16e eeuw of later heeft

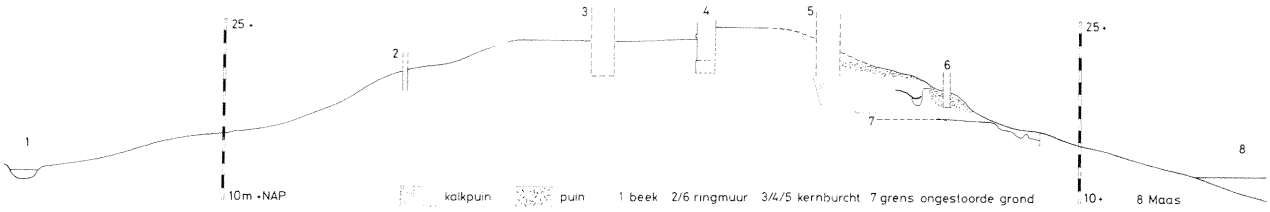

Afb. 6. *Doorsnede W-O over de burchtheuvel met daarin het profiel aan de Maaszijde.* (tek. J. E. Dilz).

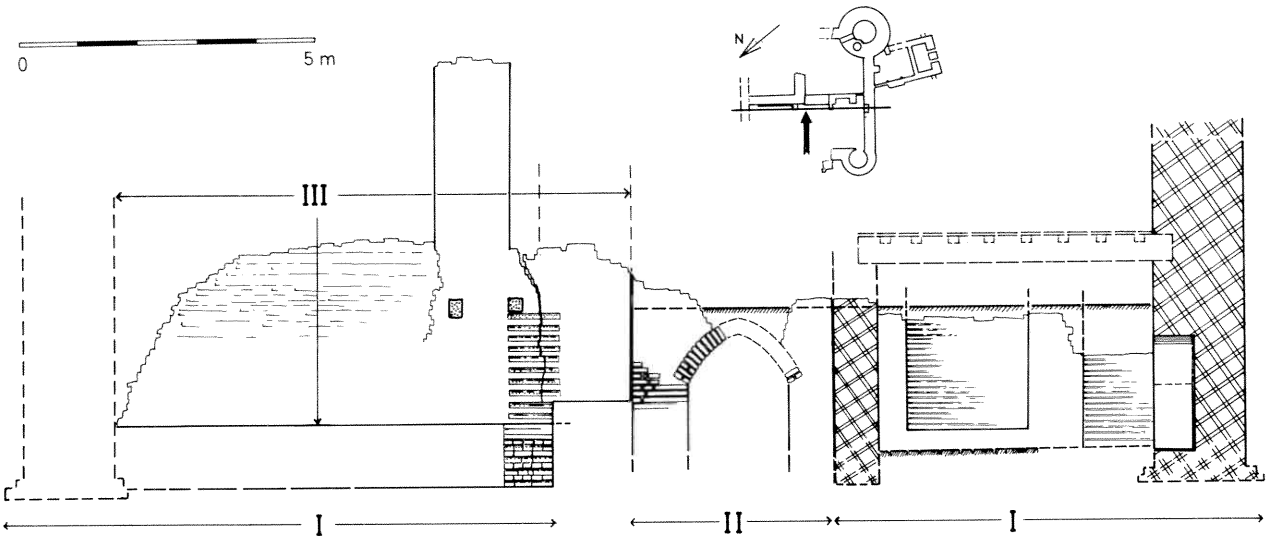

Afb. 8. *N-Z doorsnede. We zien 3 verschillende fasen: I ca 1310, II tussenfase, III onbekend. Onder de kolom uit fase III bevinden zich twee natuurstenen consoles op ongeveer het niveau van het binnenplein. De kolom zelf lijkt een dichtzetting van 2 doorgangen.* (tek. J. E. Dilz).

men de n.o. hoek opgehoogd tot ruim een meter boven het binnenplein.

Deze late datering leiden we af uit het gevonden scherventmateriaal. Bedoelde ophoging lijkt in verband gebracht te moeten worden met gedeeltelijke herbouw van het kasteel na de verwoesting.

Bij de bouw van de noordoostvleugel heeft men ook de noordwestvleugel grotendeels opnieuw opgetrokken, getuige het zeer kleine restje van de vermoedelijke kelder uit de eerste fase (afb. 8). Gelet op de staande tand in de tussenmuur was het de bedoeling om de kelder te handhaven. De natuurstenen consoles die op het niveau van het binnenplein ingemetseld zitten hebben denkelijk een vloerconstructie gedragen. Eveneens in afb. 8 zie we verder naar rechts een spaarboogconstructie – boven II – die erop wijst, dat het zuidwestelijke gebouw in noordelijke richting is uitgebreid. Qua bouwkundige veiligheid lijkt het alsof de spaarboogconstructie is voorafgegaan aan het bouwen van de noordoostelijke vleugel.

De gegevens voor de tekening van de zuidmuur (O-W doorsnede, afb. 9) zijn voor wat betreft de donjon ontleend aan Mialarets tekst en plattegrond.[29] De topgevel met haard en het kleine torentje zijn getekend met behulp van foto's van Monumentenzorg aangevuld met gegevens van Mialaret, Renauds opgravingen en eigen waarnemingen.

Tot de eerste fase van dit geheel behoort de muurkast op kelderniveau die bij het uithakken van de schuinoplopende nis deels dichtgezet moest worden om instorting te voorkomen. Eveneens uit de eerste fase lijkt een opening links van de haard, later dichtgezet met bakstenen die niet helemaal horizontaal liggen. De opening loopt niet door tot de buitenkant van de muur maar eindigt op een steenlengte ervóór.

De tweede fase wordt gevormd door de haard, de gaten voor de moerbalken van de vloer en de twee schuin oplopende nissen. Deze nissen lijken veel op lichtopeningen waaraan de doorgang naar buiten ontbreekt. Het lijkt heel wel mogelijk, dat de vloer van de tweede fase ruim een meter hoger ligt dan de oudste, gelet op het niveau van het binnenplein dat juist boven de muurkast uit de eerste fase ligt. Concrete bewijzen voor een oudste vloer op het binnenpleinniveau zijn er echter niet.

Donjon

Tamelijk vrij in het kasteel stond de donjon die nooit een verbinding heeft gekregen met de woongebouwen van het kasteel. De donjon had weliswaar een ingang op de begane grond (binnenplein) hetgeen militair minder gunstig was dan een ingang op de verdieping, maar de ingebouwde waterput maakte hem wel tot een laatste toevluchtsoord als de rest van het kasteel al aan de vijand was prijsgegeven. Mialaret weet te melden, dat de donjon een bakstenen koepelgewelf had op 8 ongeprofileerde straalribben. Uit verklaringen van de familie Willems (eigenaars) en van Renaud blijkt dit gewelf de beganegrondruimte overdekt te hebben.

Poorttoren

Vrijwel zeker is de poorttoren de opvolger van een goed verdedigbare toegang in de zuidmuur naast de donjon. Voor onwelkome gasten was de positie van de poort, beheerst door de donjon, zeer bedreigend. Toen men besloot de ringmuur te bouwen, moest de poort mee verplaatst worden naar buiten toe. Daartoe werd een poorttoren noodzakelijk. Vooral de frontmuur daarvan werd

zwaar gebouwd; de zijmuren, opgaand naar het vierkante kasteel werden veel lichter uitgevoerd. De laatste stukjes tegen de donjon en de zuidmuur aan waren zo licht, dat daaroverheen mogelijk spaarbogen aansloten op de donjon en de zuidmuur. Het vrij hoge doorgangsniveau van de poort was verdeeld in een noordelijke ruimte met haard en een zuidelijke – veel kleinere – ruimte met de klapbrug-deur combinatie. Door overleg met de heren Berends en van Straalen werd duidelijk, dat het een poort geweest moet zijn van hetzelfde type als in de kastelen Baarlo en Horn. Bij het ophalen viel het brugdek voor de ingang en de andere zijde van de liggers met contragewichten in de sleuven in de muur.[30]
Vanuit de achterste ruimte liep waarschijnlijk een trap omhoog naar het binnenplein. Het lijkt dan voor de hand te liggen dat het plafond van die achterste ruimte zich 4 meter boven het vloerniveau bevond. Daarboven is heel goed nog een verdieping denkbaar waardoor de weergang van de poorttoren op dezelfde hoogte kon uitkomen als die van het vierkante kasteel.

Ringmuur

De ringmuur die koud tegen de poorttoren aangemetseld is, heeft men vrij diep gefundeerd; op één plaats aan de zuidkant is hij tot onderaan vrij gegraven en bereikte hij 14.50 m + NAP. Dat is ruim 2 meter hoger dan het huidige gebruikelijke Maas-peil. Omdat de grachten diep waren en de muur een grondkerende functie had, heeft men de ringmuur diep en massief gefundeerd met toevoeging van steunberen. Waar het echter riskant was om de fundamentsleuf voor de muur zo diep uit te graven in verband met ondermijningsgevaar voor het vierkante kasteel, heeft men dat dan ook niet gedaan. Dit geldt zeker voor de Maaszijde. Nog slechts één van een reeks spaarbogen was daar overgebleven en deze lag zo ondiep, dat de ontbrekende spaarbogen welhaast zeker door de Maas weggespoeld zijn. Bij de noordoosthoek ontwaren we nog een dubbel stuk ringmuur. Waarschijnlijk had de Maas daar al eens een stuk van de ringmuur weggeslagen waarna men er een herstelling langsgezet heeft. Op het niveau waarop wij de muur meestal aantroffen (ca. 18.50 + NAP) was hij slechts 60 cm dik zodat het niet waarschijnlijk lijkt, dat hij meer dan 3 meter hoger is geweest. Merkwaardig genoeg is dat het niveau van de poortingang; vanaf de brug kon men welhaast achter de ringmuur kijken! Men zal dit probleem destijds wel onderkend hebben en er een passende oplossing voor hebben gevonden. De hoefijzervormige torens aan de westzijde waren een stuk hoger dan de ringmuur getuige hun grotere funderingsdikte en een trapje bij de noordelijke van de twee.
In het profiel aan de Maas-zijde (afb. 6) tenslotte zien we nog een insteek aan de binnenzijde van de ringmuur, net

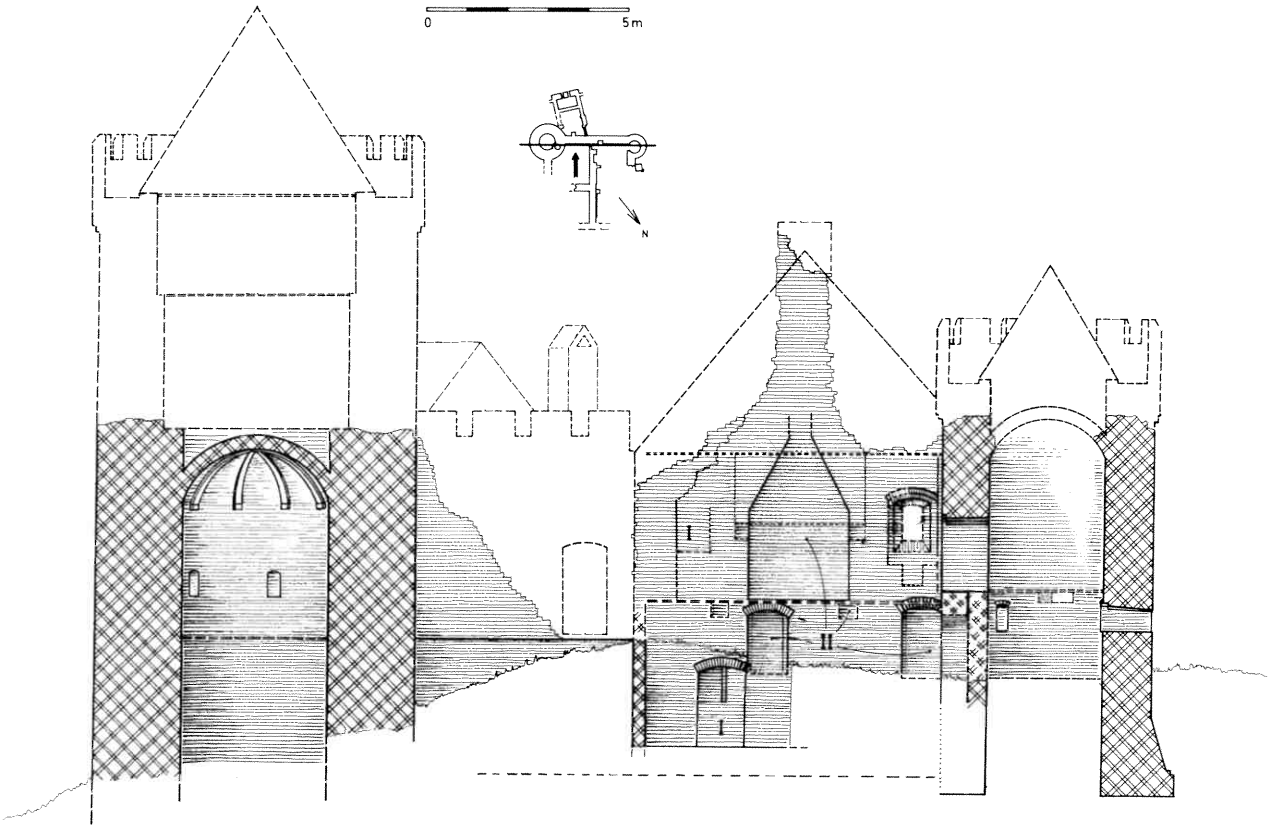

Afb. 9. *O-W doorsnede. De ingevulde delen stonden nog tot najaar 1944 (zie afb. 1). Elementen uit twee hoofdfasen (I en II) zijn onderscheiden; meer dan dat was niet verantwoord. Onderbroken lijnen geven de mogelijke reconstructie weer.* (tek. J. E. Dilz).

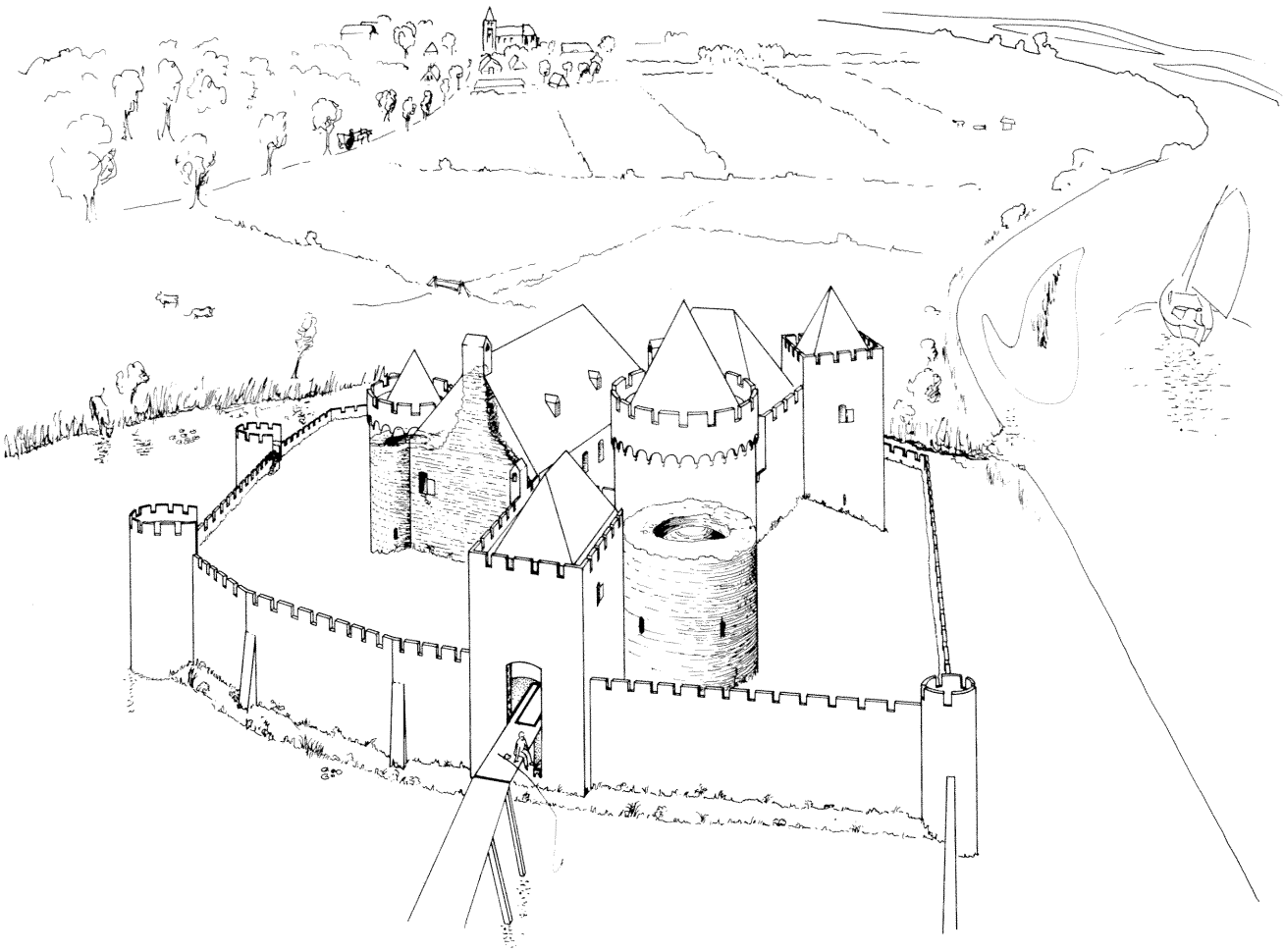

Afb. 10. *Zou Hendrik van Gemen zijn kasteel van rond 1450 hierin herkennen?* (tek. J. E. Dilz).

langs een kalkpuin-bed . Het is verleidelijk om hierin een verhard grondkerend niveau te zien met daarlangs een palissade. De insteek had namelijk een humeuze inhoud. Deze mogelijke palissade kan de voorganger van de ringmuur geweest zijn.

Grebben-Millen

Degenen die de ruïne van kasteel Millen kennen zullen waarschijnlijk het gevoel hebben, dat Millen (het oudste) en Grebben op elkaar lijken. Het zou ook wel aannemelijk zijn als Willem II van Millen het concept van zijn stamburcht geheel of gedeeltelijk heeft gebruikt voor de bouw van Grebben.
De vraag is echter hoe Millen er rond 1310 uitzag. De motte zal er toen wel geweest zijn, maar de ronde toren dateert volgens Renaud uit de jaren rond 1365 en toen was Willem al 37 jaar dood. De ovale muur op de motte van Millen lijkt een herstel van een fase die ouder is dan Grebben. De buitenste ringmuur die bij Millen eerst rond 1450 ontstond, valt buiten een vergelijking met Grebben. De aanwezigheid van ringmuren bij beide kastelen wijst slechts op een algemene trend in de kastelenbouw uit een tijd waarin er geen personele banden meer waren tussen Millen en Grebben.[31]
Indien de donjon van Millen als het herstel van een vrijwel identieke voorganger opgevat mag worden, dan kunnen we misschien met recht stellen, dat Willem II van Millen wat dat betreft naar zijn stamslot heeft gekeken. Of Willem de 'motte' ook uit Millen overnam is niet te zeggen. Denkelijk heeft hoog Maaswater Willem niet veel keus gelaten.

Herbouw?

Rond 1623 heeft de kleinzoon van Diederik van der Lip genaamd Hoen met herbouwplannen rondgelopen, gezien de plattegrond die daarvoor gemaakt is (afb. 5). Bij een nauwkeurige vergelijking van de opgravingsplattegrond met die van 1623 blijkt in ieder geval, dat er van die herbouwplannen niet veel terechtgekomen is: zo ontbreekt de fundering voor de traptoren op het binnenplein en het spiltrapje bij de kleine ronde z.w. toren heeft men wijselijk niet in de dunne muren uitgehakt. Toch zijn er wel elementen in het veld te vinden die niet middeleeuws zijn. Hierboven werd al melding gemaakt van

een ophogingspakket in de noordoosthoek, dat laat 16e eeuws of jonger materiaal bevatte. Ten noorden van de kleine ronde toren is een restant te vinden van een wenteltrapje dat tegen de buitenzijde van de westmuur van de vierkante burcht leunde en zo het schootsveld vanuit de kleine ronde toren heel ernstig aantastte. Ook het gedeelte van de zuidmuur dat tegen de donjon opliep is afwijkend; het is een vulmuur die mogelijk met een herstelfase in verband te brengen is.

Als de veronderstelling van een herstelpoging rond 1623 juist is, dan heeft het er alle schijn van, dat die herstellingen nooit voltooid zijn tijdens de woelige laatste jaren van de 80-jarige Oorlog. De boerderij op de voormalige voorburcht die waarschijnlijk niet toevallig uit 1648 dateert, zou dan voortaan het huis Grebben gaan heten.

Voorjaar 1987, J. E. Dilz.

Afb. 11. *Tot de nazomer van 1944 stond er nog een flink stuk van de ruïne. Veel bouwhistorische gegevens zijn met de verwoestingen in de laatste oorlogswinter verloren gegaan. Alleen de maatvoering is nog uit deze foto af te leiden (zie afb. 7 en 9).* Foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist).

Noten

[1] Archief abdij Averbode sectie 1 charter 286. De heer Flokstra uit Venray vond het bewijs voor vereenzelviging van Heinricus de Grebben met Heinricus van Gelre in Averbode.

[2] Jappe Alberts W. Geschiedenis van Gelderland, 's-Gravenhage 1966, dl. I p. 40.

[3] Rosenkrantz Ed. Grubbenvorst bij Venloo en Millen bij Nieuwstad, in Maasgouw 17, 12e jrg. 1890 pp.65-67.

[4] Rosenkrantz p. 65.

[5] Rosenkrantz pp. 65-66.

[6] Aders G. (Inventare nicht-staatlicher Archive) Urkundenbuch und akten der Neuenahrer Herrschaften und Besitzungen, Alpen, Bedburg, Hackenbroich, Helpenstein, Lennep, Wevelinghoven und Wülfrath sowie der Erbvogtei Köln. Köln 1977 no. 93.

[7] Aders no. 643 b.

[8] Besteman, J. C. Mottes in the Netherlands, a provisional survey and inventory. In: Liber Castellorum, red. Hoekstra T. J, Janssen H. L. en Moerman Ingrid W. L. pp. 40-59.

[9] Schilfgaarde A. P. van Archief van het huis Bergh, Arnhem 1929, regest 6 inv. nr. 6929.
[10] Schilfgaarde A.H.B. inv. nr. 6931.
[11] mej. L. van Tongerloo uit Utrecht heeft jarenlang gewerkt aan een onderwerp over de Utrechtse kanunniken; zij is goed op de hoogte van de Utrechtse geestelijkheid in de middeleeuwen. Zij kende de deken van Emmerik niet.
[12] Zie noot 9.
[13] Dankzij speurwerk van Mej. J. Stoel uit Lomm is een stukje rekening betreffende kasteel Grebben uit het archief van kasteel Arcen tevoorschijn gekomen.
[14] Overzichtje van de schulden van de Van Wevenlinghovens:

jaar	bedrag	schuldeiser
1387	100 oude schilden	Wicker van Oy
1391	300 gelressche gld.	Frederik van Bergh
1393	100 rijnse gld.	Herman van Randenrode
1407	tot 3000 gld.	Willem van Broeckhuyzen
1416	verpanding van de tol	aan Johan Vleck van Kaldenbroek
1418	800 gld. uit korentiend	Alart van Broichusen
1419	—	Hendrik Schenk van Nydeggen
1422	1400 gld.	„ „ „
1425	6000 gld,.	Alard van Broekhuizen
1426	300 gld.	Hendrik Schenk van Nydeggen

[15] Aders no. 125.
[16] Aders no. 72.
[17] Aders no. 125. Kohl W. (Inventare nichtstaatlicher Archive) Rheinische Urkunden aus dem gräflich Landsbergische Archiv, Essen 1962, no. 131.
Escaille H. l. Les fiefs du haut quartier de la Gueldre in: Publications Limbourg XXXI 1894, p. 159.
[18] Nettesheim, F. Geschichte der Stadt und des Amtes Geldern, Kevelaer 1963, p. 170.
[19] Keuller, L. J. E. geschiedenis en beschrijvingen van Venloo, Venlo 1843, p. 43.
[20] .In het artikel over Drie grafzerken te Afferden (Publications Limbourg 1885, p. 104) staat jet jaartal 1517 voor de verkoop van Grubbenvorst; J. S. van Veen schreef daarentegen een correctie en volgens hem was het 1515 (Maasgouw 1920, p. 11).
[21] Inventaris van het archief Hoensbroek op Schloss Haag bij Geldern no. 2022.
[22] Inventaris Hoensbroek no. 2023.
[23] Escaille, Fiefs p. 159.
[24] Ferber H. Geschichte der Familie Schenk van Nydeggen, insbesondere des Kriegsobristen Martin Schenk van Nydeggen. Köln und Neuss 1868, pp. 105-105.
[25] De Jong, Oud archief van de gemeente Nijmegen, IV; brievenlijst p. 153 no. 2077.
[26] Inventaris Hoensbroek no's 1979, 1980, 1983, 1986, 1987, 1991, 1997.
H. S. A. Düsseldorf, Familien-archiv Wylich Lottum Depositum 2 VII p
Hersschaft Hueth 185 fol 03 ro en fol. 28-29
[27] Inventaris Hoensbroek 1995 en 1997.
[28] Inventaris Hoensbroek 2027.
[29] Mialaret J. H. A. Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst. Den Haag 1937 pp. 70-71 foto's 123 en 124.
[30] Bulletins K.N.O.B. 1964 p.l ev. en 1975 pp. 201-203.
[31] Renaud J. G. N. Verslag opgravingscampagnes op Millen. In Arch. Nieuws in Bulletin K.N.O.B. 1961, pag. 186.

Afb. 12. *Bouwvallen van het Gebroken Slot vóór de Tweede Wereldoorlog.* Foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.